

Andrzej Pastwa

"Zugehörigkeit zur Katholischen Kirche. Kanonistische Klärungen zu den pastoralen Initiativen der Österreichischen Bischofskonferenz. Festschrift für Bischof DDr. Klaus Küng zur Vollendung des 70. Lebensjahres", Wien 2010 : [recenzja]

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 44/2, 624-630

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 44,2 (2011), s. 624–630

Zugehörigkeit zur Katholischen Kirche. Kanonistische Klärungen zu den pastoralen Initiativen der Österreichischen Bischofskonferenz. Festschrift für Bischof DDr. Klaus König zur Vollendung des 70. Lebensjahres, Wien 2010, 88 s. [Die österreichischen Bischöfe, hg. vom Generalsekretariat der Österreichischen Bischofskonferenz, Heft 10].

Minęło pięć lat od wydania przez Papieską Radę ds. Tekstów Prawnych *Listu okólnego* z 13.03.2006 r. w sprawie formalnego aktu odstąpienia od Kościoła katolickiego, a ściśle – interpretacji klauzuli *actu formalis ab Ecclesia catholica deficere*, obecnej w trzech kanonach prawa małżeńskiego: 1086 § 1, 1117 i 1124 KPK. Znaczenia tego dokumentu bynajmniej nie umniejszyła – podjęta już w 1999 r. przez Jana Pawła II – decyzja o usunięciu wymienionej klauzuli z KPK, ogłoszona przez Benedykta XVI w *motu proprio* „*Omnium in mentem*” 26 X 2009 r. Nie można wszak zapominać, jaki był bezpośredni powód wydania *Listu okólnego*: stwierdzenie nieskuteczności prawnokanonicznej deklarowanego przed władzą cywilną Niemiec, Austrii czy niektórych kantonów Szwajcarii tzw. *Kirchenaustritt* – wystąpienia z Kościoła. Jeśli zatem w Polsce nie dziwi zainteresowanie wydanymi przez konferencję biskupów przepisami pt. *Zasady postępowania w sprawie formalnego aktu wystąpienia z Kościoła* (Akta KEP 14 /2008/, s. 89–91), to tym bardziej oczy świątowej opinii publicznej są zwrócone w stronę krajów, gdzie odmowę płacenia podatku kościelnego (*Kirchensteuer, Kirchenbeitrag*) tradycyjnie utożsamiano dotąd z *actus formalis defectionis ab Ecclesia*.

Świadectwem żywo toczącej się dyskusji i nade wszystko podejmowanych wysiłków przełożenia wytycznych *Listu okólnego* z 2006 r. na obowiązujące w Austrii nowe uregulowanie rzeczony kwestii jest 10. numer wydawanej przez Sekretariat Generalny Konferencji Episkopatu Austrii [dalej: ÖBK] serii: „Die österreichischen Bischöfe”. Aktualność i istotność problematyki zawartej w tej pozycji dalece wykracza poza partykularne problemy austriackiego Kościoła – o czym przesądza już sam umieszczony na początku list przewodniczącego Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych abp. Francesca Coccopalmeria do przewodniczącego ÖBK kard. Christopha Schönborna. Uniwersalizm poruszanych w książce kwestii, dociekanie ich teologicznych fundamentów (założeń myśli prawnej) i niepoprzestanie na prezentacji samych wypracowanych rozwiązań prawnopastoralnych – podkreśla trafnie dobrany tytuł: *Przynależność do Kościoła katolickiego*.

Wstęp (s. 5–6) autorstwa Waltera Hagela – referendarza ÖBK, pozwala łączyć treść prezentowanej pozycji (obok wspomnianej wymiany listów na linii: przewodniczący Papieskiej Rady – przewodniczący ÖBK) z dwoma wydarzeniami. Pierwsze wydarzenie to międzynarodowa konferencja naukowa zorganizowana w 2009 r. przez biskupa St. Pölten Klausea Künga (*nota bene* szkoda, że bliższych informacji o tym wydarzeniu, łącznie z rokiem odbycia, trzeba było szukać w Internecie) – artykuły zawarte w drugiej części książki stanowią pokłosie tamtej konferencji; przy czym, o ile autor dwóch pierwszych studiów dokonał tylko pewnych uzupełnień, o tyle autor dwóch ostatnich opracowań nadał im nowy zaktualizowany kształt. Przy tej okazji czytelnik dowiaduje się o zasługach bpa Künga, któremu dedykowana jest książka. Po ukazaniu się *Listu okólnego* z 2006 r. był on aktywnym delegatem w rozmowach z rzymskimi dykasteriami, tym z grona delegacji ÖBK, który najbardziej przyczynił się do powstania pierwszego „austriackiego” uregulo-

wania rzeczowej kwestii *actus formalis* w 2007 r. (ÖBK, *Erklärung der Österreichischen Bischofskonferenz zum Kirchnaustritt* [15 VIII 2007], Die österreichischen Bischöfe, Heft 7, s. 9–10). Drugie znaczące wydarzenie to wypracowanie i ogłoszenie przez ÖBK na zebraniu plenarnym w czerwcu 2010 r. nowych regulacji (także z aktywnym udziałem bpa Künga) – które znalazły się w niniejszej publikacji i zostaną pokrótce omówione.

Część doktrynalno-prawną omawianej pozycji, którą stanowi zbiór *Dokumente der Österreichischen Bischofskonferenz*, poprzedza – jak to już zaznaczono – list abpa Cocco-palmeria *Schreiben des Päpstlichen Rates für die Gesetzestexte vom 14. April 2010* (odpowiedź na interpelację kard. Schönborna z 25 III 2010 – w języku włoskim /s. 7–8/ i w języku niemieckim /s. 9–10/). Kluczowy *passus* tego listu – co warto podkreślić (a jest to m.in. opinia wybitnego znawcy przedmiotu Helmuta Pree'a) – przynosi odpowiedzi na ważne pytania w trwającej od 2006 r. ogólnokościelnej dyskusji. List ten – po pierwsze – przypomina, że na prawnie relewantny (i skuteczny) *actus formalis* składają się trzy elementy: a) wewnętrzna decyzja odstąpienia od Kościoła katolickiego, b) wykonanie i zewnętrzna manifestacja tej decyzji, c) przyjęcie do wiadomości tej decyzji przez kompetentną władzę kościelną; dopóki to nie nastąpi każda taka deklaracja przed urzędnikiem państwowym pozostaje nieskuteczna (*ist unzureichend und ohne Wirkung*). Po wtóre, list jasno odpowiada na kanonistyczne roztrząsania kwestii retroaktywności wykładni pojęcia *actus formalis defectionis ab Ecclesia catholica* w wymienionym dokumencie z 2006 r. (omawia to zagadnienie Ludger Müller – s. 69): retroaktywność nie jest potrzebna; małżeństwa katolików, którzy dokonali *Kirchnaustritt* przed władzą państwową i nie zachowali formy kanonicznej (choć byli do niej zobowiązani) są *ipso iure* nieważne. I po trzecie – co list komunikuje także *explicite* – wspomniane stwierdzenie nieważności odbywać się może na drodze administracyjnej (procedura badania stanu wolnego) i nie jest wymagane sądownie postępowanie o orzeczenie nieważności małżeństwa.

Na prezentowane w zbiorze dokumenty ÖBK składają się: (1) *Regelung der Österreichischen Bischofskonferenz zum Kirchnaustritt* (s. 11–12), który dosłownie powtarza (z pominięciem kilku zdań wstępu) zasadniczą treść wspomnianego dokumentu ÖBK z 2007 r. (*Erklärung...*, s. 9–10): a) najpierw przypomina: podstawowym obowiązkiem ochrzczonego jest zachowanie wspólnoty z Kościołem (kan. 209 KPK) i zarządzenie jego potrzebom (kan. 222 § 1 KPK), b) dalej stwierdza: deklarowane przed urzędnikiem państwowym wystąpienie z Kościoła (*Kirchnaustritt*) pozwala domniemywać (*rechliche Vermutung*) wolę niezachowania takiej wspólnoty, c) w płaszczyźnie karnoprawnej powołuje kanony 1364 § 1 i 1331 § 1 KPK, d) w końcu – w trosce o zagwarantowanie pewności prawa – ustala następującą procedurę: powiadomiony przez urzędnika państwowego biskup nawiązuje z osobą, która dokonała *Kirchnaustritt* kontakt listowny; w liście wyjaśnia jej kanonicznoprawne skutki tego aktu i zaprasza do przedstawienia motywów uczynionego kroku; zaproszenie do rozmowy duszpasterskiej (z własnym proboszczem, którego wcześniej powiadamia biskup) ma otworzyć drogę do ewentualnego ponownego wstąpienia do Kościoła bądź przynieść ostateczne potwierdzenie podjętej wcześniej decyzji; brak reakcji – co w liście biskup zaznaczy – będzie oznaczać, że po upływie terminu 3 miesięcy od powzięcia aktu *Kirchnaustritt* dokonany zostanie (ewidentnie z powołaniem się na *praesumptio iuris*) wpis do księgi ochrzczonego z wystąpieniem formalnym aktem z Kościoła katolickiego; natomiast oświadczenie przed biskupem w ciągu 3 miesięcy (także w formie pisemnej), że intencją danej osoby nie było występowanie z Kościoła katolickiego wystarczy, by cieszyła się ona w Kościele pełnią praw i obowiązków (biskup powiadamia proboszcza miejsca); tym samym uznaje się wcześniejsze oświadczenie przed urzędnikiem państwowym za niebyłe i nie stosuje się procedury ponownego przyjmowania do Kościoła; gdyby po upływie 3 miesięcy domniemanie okazało się

nietrafne, należy zastosować wszystkie przepisy o ponownym przyjęciu na łono Kościoła. (2) Drugi dokument *Hinweise für die Durchführung der Regelung der Bischofskonferenz zum Kirchenaustritt* (s. 13–14) – jest nieco skróconą wersją dokumentu z 2007 r. o niemal identycznym tytule (ÖBK, *Hinweise für die Durchführung der Erklärung der Bischofskonferenz zum Kirchenaustritt*, Die österreichischen Bischöfe, Heft 7, s. 12–14) i zawiera dyrektywy prawnopastoralne, m.in.: o nawiązaniu kontaktu z osobą, która dokonała *Kirchenaustritt*, o pojednaniu z Kościołem takiego grzesznika (bo dokonany akt *muss als schwerer Verstoß gegen die Einheit mit Christus und seiner Kirche betrachtet werden*), o sposobie postępowania z osobą, która nie ukończyła 14 roku życia, o procedurze dokonania stosownego wpisu do księgi ochrzczonych. (3) Trzeci dokument *Erklärende Ausführungen der Österreichischen Bischofskonferenz nach c. 34 CIC zu den Auswirkungen des Kirchenaustrittes nach staatlichem Recht auf die kirchliche Rechtsstellung des Ausgetretenen* [21-23 VI 2010] (s. 15–16) m.in. wylicza szczegółowo kanoniczne skutki *actus formalis defectionis ab Ecclesia (Kirchenaustritt)*: niemożność przyjmowania komunii św., niemożność sprawowania urzędów (np. chrzestnego, świadka bierzmowania) oraz funkcji kościelnych (np. udziału w radach diecezjalnych czy parafialnych), utrata czynnego i biernego prawa wyborczego w Kościele; jeśli odstępcą pełni urząd kościelny, musi go złożyć, a upoważnienie od władzy kościelnej do pełnienia jakiegś posługi (np. misja kanoniczna do katechizowania) musi zostać cofnięte; w wypadku braku przed śmiercią jakichkolwiek oznak pokuty odstępcą może zostać pozbawiony prawa do pogrzebu kościelnego. (4) Czwarty dokument *Feststellung der Österreichischen Bischofskonferenz in der Angelegenheit Nichtbestandserklärung standesamtlicher Ehen ab dem Zeitpunkt des Inkrafttretens des CIC 1983* [21-23 VI 2010] (s. 17) wprowadza do obiegu prawnego omówione wyżej wskazania (drugie i trzecie) *Schreiben des Päpstlichen Rates für die Gesetzestexte vom 14. April 2010*.

„Zdolność nabywania i posiadania dóbr doczesnych stanowi niezbędny warunek, by Kościół rzymskokatolicki, tak jak każdy inny Kościół czy związek wyznaniowy, mógł wypełniać swoją misję w świecie” – tak Wilhelm Rees, profesor prawa kanonicznego uniwersytetu w Innsbrucku rozpoczyna ciekawy artykuł pt. *Formen der Kirchenfinanzierung in Europa. Vergleich und Wertung einzelner Systeme* (s. 18–37), poświęcony systemom finansowania Kościołów w Unii Europejskiej. W pierwszej odsłonie czytelnik ma szansę zapoznać się z historycznym zarysem problematyki, w którym dobrze oznaczone cezury czasowe pozwalają spojrzeć na kluczowe momenty procesu wyłaniania się współczesnych instytucji prawnych: *Kirchensteuer* w Niemczech czy *Kirchenbeitrag* w Austrii. I tak można się dowiedzieć, że do przełomu wieków V i VI administrowanie majątkiem kościelnym było wyłączną domeną biskupa, czas późniejszy to rozparcelowanie tego majątku między wiele podmiotów prawa: biskupstw, parafii, klasztorów oraz powstanie nowych instrumentów finansowych w rodzaju dziesięciny (wprowadzili ją w VIII w. król Pepin i jego syn cesarz Karol Wielki jako rekompensatę za przejęte w toku tzw. sekularyzacji karolińskiej dobra kościelne; z cesarstwa frankońskiego rozprzestrzeniła się na całą Europę i obowiązywała aż do rewolucji francuskiej), *iura stolae*, fundacji i systemu beneficjalnego. Drugim ważnym momentem było sekularyzacyjne prawo wywłaszczeniowe z 1803 r. (przejęcie dóbr kościelnych przez tzw. *Reichdeputationsbeschluss* rekompensowało podówczas poniesione straty w wojnie koalicji Prusy/Austria z Francją), które szczególnie ciężko doświadczyły Kościół w Niemczech (*nota bene* szkoda, że autor nie znalazł miejsca, by wspomnieć o pierwszym ustawodawstwie *Kirchensteuergesetz* z 1827 r. w księstwie Lippe, a także Oldenburg, Sachsen-Altenburg). W krótkim drugim rozdziale autor omawia przepisy kodeksowe dotyczące prawa majątkowego z wyakcentowaniem znaczenia i implikacji normy prawa podstawowego: „Wierni mają obowiązek zaradzić

potrzebom Kościoła, aby posiadał środki konieczne do sprawowania kultu, prowadzenia dzieł apostołstwa oraz miłości, a także do tego, co jest konieczne do godziwego utrzymania szafarzy” (kan. 222 § 1 KPK). Obszerny trzeci rozdział o systemach finansowania w państwach członkowskich Unii Europejskiej autor otwiera celną uwagą, że ponieważ Kościoły nigdy nie utrzymują się tylko z jednego źródła, rzeczony systemy nie istnieją w czystej formie – zawsze chodzi o systemy mieszane z różnym rozłożeniem akcentów. Można zatem mówić o podstawowych formach finansowania (*Grundformen*): 1) Pierwsza forma to mniej lub bardziej pełne finansowanie Kościoła przez państwo (Belgia, Luksemburg, Grecja, Estonia, Litwa, Słowacja, Czechy). 2) Drugą formę stanowi finansowanie Kościoła przez jego członków; forma ta znana jest w 4. wariantach (*Unterformen*): a) system ofiar i kolekt (USA, Francja, Portugalia, Wielka Brytania, Bułgaria, Irlandia, Łotwa, Malta, Polska, Rumunia); b) system oparty na *Kirchenbeitrag* (Austria – *Kirchenbeitragsgesetz* z 1939 r. został inkorporowany do konstytucji i potwierdzony w umowie ze Stolicą Apostolską z 23 VI 1960 r.; tu warto sięgnąć do danych, które pomija autor: *der Kirchenbeitrag beträgt von der Beitragsgrundlage (Einkommen) 1,1% abzüglich eines Absetzbetrages von 50 Euro, mindestens jedoch 84 Euro für Einkommensteuerpflichtige bzw. 15 Euro für Personen, die ausschließlich Einkünfte aus nichtselbständiger Arbeit erzielen* – www.kirchenbeitrag.at); c) system oparty na *Kirchensteuer* (Niemcy, Dania, Finlandia, niektóre kantony Szwajcarii, Szwecja do 2000 r. – w Niemczech wraz z przeszczepieniem do powojennej konstytucji tzw. artykułów kościelnych Republiki Waimarskiej, określający *Kirchensteuer* art. 140 GG jest odpowiednikiem dawnego art. 137 ust. 6 WeimRV; za autorem warto dodać: *Die Kirchensteuer [...] beträgt in den süddeutschen Bundesländern 8%, in den norddeutschen Bundesländern 9% der Lohn- bzw. Einkommensteuer* – s. 25); d) inne rozwiązania podatkowe (Hiszpania, Włochy i Węgry to kraje, w których istnieje możliwość finansowania Kościołów i związków wyznaniowych z odpisów od podatku dochodowego – odpowiednio – 0,7, 0,8, 1% należnej kwoty). 3) Trzecią formą podstawową jest finansowanie z dochodu z inwestycji kapitałowych. W ostatnim rozdziale autor podejmuje próbę waloryzacji poszczególnych rozwiązań systemowych, by w końcu dojść do konkluzji, że w zapewnieniu bazy finansowej Kościołom nie ma rozwiązań idealnych i najlepszą reakcją na ich, nierzadko słuszną, krytykę jest doskonalenie systemów już istniejących, a nie tworzenie nowych.

Kolejny artykuł, także autorstwa Wilhelma Reesa, nosi tytuł *Der Kirchenaustritt und seine kirchenrechtliche Problematik* (s. 38–61). Impuls do jego napisania – jak wynika ze wstępu – dało przekonanie, że implikacje *Listu okólnego* z 2006 r. wykraczają poza problematykę prawa małżeńskiego, bo dotyczą nade wszystko kwestii bardziej podstawowej – problemu przynależności do Kościoła. W tę fundamentalną problematykę wprowadza czytelnika pierwszy rozdział, w którym omówione zostają konsekwencje chrztu św.: status osoby w Kościele (kan. 96, 204 § 1, 205 KPK), czyli bycie podmiotem praw i obowiązków (ogólnie identyfikowanych w kan. 208–223; z wyszczególnieniem przez autora znaczenia obowiązków zawartych w kan. 209 § 1, 222 § 1, 1261 § 2, 1262 KPK). Tu ważne okazuje się *memento* przewodniczącego Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych kard. Juliána Herranza: „sakramentalna więź przynależności do Ciała Chrystusa [...] zważywszy charakter sakramentalny chrztu, jest trwałą więzią ontologiczną i nie zostaje umniejszona z powodu jakiegokolwiek aktu lub faktu odstąpienia” (*List okólny*, Prot. N. 10279/2006, nr 7; tę doktrynalną prawdę tzw. *konsekratorische Kirchengliedschaft* dobrze oddaje kan. 849 KPK). Nie zmienia to w niczym faktu, że odstąpienie od wiary, a zwłaszcza odłączenie od Kościoła formalnym aktem stanowi najcięższe (pośród innych *Verfehlungen eines Kirchenglieds*) naruszenie porządku moralnego i prawa wspólnoty (*communio*), skutkujące istotnym (samo)pozbawieniem się praw (tu autor niestety

ogranicza się do egzemplarycznego przedstawienia kanonicznych skutków karnych formalnego aktu wystąpienia z Kościoła). Drugi rozdział służy zapoznaniu czytelnika z przepisami prawa państwowego Austrii (szczegółowo) i Niemiec (ogólnie), dotyczącymi kwestii przynależności wyznaniowej (*Zugehörigkeit zu einer Kirche oder Religionsgemeinschaft*). Od razu pojawia się istotna uwaga: owa przynależność pociąga za sobą nie tylko wspomniany obowiązek płacenia podatku kościelnego (*Kirchenbeitrag, Kirchensteuer*), lecz także obowiązek udziału w katechezie szkolnej (*Pflicht zur Teilnahme am konfessionellen schulischen Religionsunterricht* – chodzi tu rzecz jasna o zagadnienie bardziej złożone, ale trudno było oczekiwać, by autor przywoływał w tym kontekście wszystkie przedmiotowe regulacje odnoszące się do wolności wyznania i wolności sumienia). Prawo cywilne obu krajów uznaje autonomię Kościołów i związków wyznaniowych w regulowaniu kwestii przynależności kościelnej/wyznaniowej; wszelako to samo prawo stanowi, że członkostwo w Kościele lub wspólnocie wyznaniowej – w oparciu o podstawowe prawo wolności religijnej – można w każdej chwili zakończyć przez stosowną deklarację przed urzędnikiem państwowym (w tym miejscu autor prezentuje wyłącznie przepisy austriackie; szkoda, że nie odnosi się do analogicznych przepisów niemieckich). W trzecim rozdziale autor docieka skutków *Kirchenaustritt* w płaszczyźnie prawa kanonicznego i kościelnej praktyki administracyjnej. W literaturze kanonistycznej dominował do niedawna pogląd, sformułowany przez Josepha Listla, że odrzucenie w akcie *Kirchenaustritt* przynależności do Kościoła partykularnego i pełnej z nim wspólnoty wypełnia kanoniczne znamiona schizmy. Co więcej *Kirchenaustritt* musi być traktowany jako wystąpienie z Kościoła katolickiego formalnym aktem, co pociąga za sobą skutki prawnokarne przewidziane w kan. 1364 § 1 KPK (autor m.in. cytuje charakterystyczną wypowiedź Listla: „*der eigentliche Adressat der Kirchenaustrittserklärung [...] die Kirche*” ist). Przeciwwagą dla tego stanowiska był – początkowo odosobniony – pogląd Klausa Lüdickego, że decyzja o niepłaceniu podatku nie jest *actus formalis defectionis ab Ecclesia* i nie ma bezpośredniego przełożenia na skutki prawnokanoniczne. Inaczej niż mogłoby to wynikać z zapowiedzi, ukazana zostaje praktyka administracyjna w traktowaniu *Kirchenaustritt* tylko w diecezjach austriackich (z pominięciem niemieckich). Wartościową częścią artykułu jest wnikliwe roztrząsanie w tym samym rozdziale ewentualnych skutków prawnokarnych (tu godna uznania jest duża rezerwa autora w przesądzeniu o ich zaistnieniu) takiego aktu dokonanego przed urzędnikiem cywilnym – z powołaniem kolejno kanonów: 1321 §§ 1–3, 1364 § 1, 1331 §§ 1–2, 1352 § 2, 1371 n. 2, 1318, 1399 oraz 1315 § 1 (ten ostatni kanon w kontekście możliwego ustanowienia partykularnej ustawy karnej, na wzór tej, która od dawna obowiązuje – zresztą jako wyjątek, bo nie występuje nigdzie indziej – w archidiecezji Köln), a spoza obszaru prawa karnego – kanonów: 915, 1007, 1184 § 1, nn. 1 i 3, 874 § 1 n. 3. W ostatnim rozdziale autor zapoznaje czytelnika szczegółowo z przepisami wypracowanymi przez ÖBK w odpowiedzi na *List okólny* z 2006 r.

W artykule *Konsequenzen des weltlich-rechtlichen Kirchenaustritts im kirchlichen Eherecht? Thesen zur Reform einer Reform* (s. 62–75) Ludger Müller, profesor prawa kanonicznego na uniwersytecie wiedeńskim, przywołując historyczne precedensy, wskazuje na głęboki sens zmiany, którą wprowadza *motu proprio* Benedykta XVI *Omnium in mentem* z 26 X 2009 r. Zdaniem autora, uznanie – w aspekcie doktrynalnym – systemowego znaczenia zasady *salus animarum*, wymusiło – w aspekcie formalnoprawnym – rezygnację z wyjątku od kan. 11 KPK (chodzi o tzw. *Defektionsklauseln* w kanonach 1086 § 1, 1117 i 1124) i powrót do zasady *semel catholicus semper catholicus*. Wyświetlenie istotnych przesłanek podjęcia tej decyzji, jak i jej dalekosiężnych skutków – to zadanie, jakie stawia sobie autor we Wstępie. Kolejne rozdziały: pierwszy, charakteryzujący akt formalny odstąpienia od Kościoła, drugi, poświęcony analizie uregulowań *Listu*

okólnego z 2006 r. (skupionej wokół kwestii: niniejszy opis prawny *actus formalis* nie jest interpretacją autentyczną, czy zatem „działa wstecz”?), trzeci, skoncentrowany na zmianie prawa po wejściu w życie *Omnium in mentem*, a także czwarty rozdział pt. *Die Ehe – ein Sakrament des Glaubens*, na pierwszy rzut oka niezwiązany wprost z tytułem opracowania – składają się na kompleksowe autorskie spojrzenie na problem i w jakiejś mierze „usprawiedliwiają” dość pretensjonalnie brzmiący podtytuł. Usunięcie *Defektionsklausel* z kanonu o formie zawarcia małżeństwa (kan. 1117 KPK) autor uzasadnia – nawiązując do znanych poglądów Winfrieda Aymansa – przesłanką natury fundamentalnej: implikacjami zasady *eo ipso sacramentum*. Wedle stanu prawnego sprzed obowiązywania regulacji *Omnium in mentem* – katolik ochrzczony, który wystąpił z Kościoła formalnym aktem zawierając małżeństwo – w jakiegokolwiek formie, uznanej za „małżeńską” – z inną osobą ochrzczoneą niezwiązaną przepisami kanonicznymi, wszedł nie tylko w ważny związek, ale i związek sakramentalny. Skoro w tradycji łacińskiej to małżonkowie są szafarzami sakramentu i niebagatelne, zdaniem autora, pozostaje pytanie o intencję sakramentalną stron, przynajmniej minimalną (według formuły trydenckiej: „czynienia tego, co czyni Kościół”) – prawodawca kościelny nie mógł dłużej godzić się na sytuację, w której na taką intencję u „odstępców” nie było co liczyć (abstrahując od dyskusyjności tezy o „intencji minimalnej” szkoda, że autor całkowicie pomija milczeniem ideę wolności religijnej, której zagwarantowanie legło u podstaw wprowadzenia rzeczzonej klauzuli). Przywołując w ostatnim rozdziale kan. 840 KPK, autor słusznie podkreśla, że również małżeństwo jest sakramentem wiary (*auch die Ehe ist ein Sakrament des Glaubens*). Wydaje się jednak, iż rzetelne rozwinięcie tej niebanalnej tezy wymagałoby o wiele więcej miejsca niż parę stron w omawianym artykule.

Der Kirchenaustritt – ein Delikt? (s. 76–88) – takim, nieco prowokacyjnym, tytułem opatrzył Ludger Müller swe opracowanie nt. możliwych prawnokarnych skutków wystąpienia z Kościoła przed urzędnikiem państwowym (dla uściślenia: chodzi o naukową refleksję wyłącznie z perspektywy prawa kanonicznego). We Wstępie autor, wzmiankując o dwóch kierunkach kanonistycznych, dających diametralnie różne odpowiedzi na tytułowe pytanie (pierwszy to kierunek tradycyjny, związany z nazwiskiem Josepha Listla, drugi – zapoczątkowany przez Klausea Lüdickego), nie zdradza, który sposób podejścia do problemu jest mu bliższy. Wszelako już w pierwszym rozdziale poddaje krytyce stanowisko hermeneutyczne „zadawałające się” powoływaniem – w prawnokarnej ocenie *Kirchenaustritt* – wyłącznie kan. 1371 n. 2 w kontekście kan. 222 § 1, czyli, mówiąc wprost – nazywaniem występku, tradycyjnie identyfikowanego co najmniej jako schizma, zwykłym nieposłuszeństwem (biskupowi) w przedmiocie odmowy realizacji obowiązku materialnego wspierania Kościoła. Przytoczenie opinii Winfrieda Aymansa i Klausea Mörsdorfa: *Wer seine Distanz zur Kirche in so greifbarer und schwerwiegender Weise öffentlich bekundet, muß in Kauf nehmen, daß dies als Abfall von der Kirche verstanden wird (Schisma gemäß c. 751)* – dość jednoznacznie wskazuje, że autor podziela poglądy, które dominowały przed ukazaniem się *Listu okólnego* z 2006 r. Czyni to jednak nie bez wahania, bo – jak zauważa – sprawę komplikują przepisy kanonicznego prawa karnego o podmiocie sankcji karnych, a zwłaszcza wyliczone w kanonach 1323 i 1324 KPK przesłanki uwalniające od odpowiedzialności karnej oraz zmniejszające taką odpowiedzialność; jedne i drugie są okolicznościami wyłączającymi kary *latae sententiae*. Sam autor podaje przykład osoby, która „bez winy nie wiedziała, że do ustawy lub nakazu została dołączona kara” lub „działała bez pełnej poczytalności” (kan. 1324 nn. 9 i 10). Wniosek: jeśli zaciągnięcie sankcji kanonicznej miałyby być deklarowane na zewnątrz, obowiązkiem autorytetu kościelnego jest wnikliwe zbadanie wszystkich okoliczności subiektywnych. Nader słuszna jest tu konstatacja autora inspirowana wykładem znawcy przedmiotu

Wilhelma Reesa: *Deshalb darf die Kommunion erst dann verweigert werden, wenn die Exkommunikation bzw. das Interdikt verhängt oder ihr Eintreten förmlich festgestellt worden ist (c. 915) (s. 77)*. I nic nie pomoże uwaga o nieskuteczności prawnych instrumentów (*das aber macht eine sanktionsrechtliche Behandlung [...] faktisch unmöglich*) wobec aktów *Kirchenaustritt*, które w Austrii rokrocznie dokonuje ponad 10.000 katolików. Podjęcie wątku oceny moralnej wystąpienia z Kościoła (w rozdziale zatytułowanym *Sündhaftigkeit des Kirchenaustritts?*) – z powołaniem kanonów 916, 1007, 1184 § 1 n. 3 KPK – stało się m.in. okazją, by przedstawić fragment wspomnianego wcześniej ustawodawstwa partykularnego archidiecezji Köln z 1937 r. (podrzymanego na synodzie diecezjalnym w 1954 r.). Jednak, jak przyznaje autor, widoczny „gołym okiem” deficyt subiektywnego podejścia w ocenie *Kirchenaustritt* każe z rezerwą podchodzić do jakichkolwiek prób uniwersalizacji rozwiązań przyjętych w tym dokumencie. Z kolei merytorycznie istotne analizy dotyczące skutków wystąpienia z Kościoła znalazły się w części opracowania pod tytułem *Die innerkirchliche Situation des »ausgetretenen« Katholiken*, w których najpierw jeszcze raz zostały wzięte „pod lupę” przepisy kanonów 915, 1007 i 1184 § 1, a następnie przepisy regulujące kwestię intencji (dyspozycji) przyjęcia poszczególnych sakramentów. W ostatnim segmencie opracowania autor pomieścił fragment postanowień instrukcji episkopatu austriackiego z 2010 r. (omówionego wyżej dokumentu: *Erklärende Ausführungen der Österreichischen Bischofskonferenz nach c. 34 CIC*).

Pozycja wydana przez Sekretariat Generalny Konferencji Episkopatu Austrii jest dziełem szczególnym. Sięgając po tę publikację, fachowo przygotowany czytelnik z pewnością doceni wartość proponowanych rozwiązań prawnokanonicznych w obliczu – nękającego chrześcijaństwo Zachodu – zjawiska występowania z Kościoła. Trzeba wszakże dodać, iż z uwagi na duże zainteresowanie niniejszą tematyką austriacki wydawca zadbał o to, by ważne treści wolumenu (zwłaszcza w jego części doktrynalno-prawnej) były zrozumiałe dla szerszego grona odbiorców. Książkę wypada więc polecić wszystkim, których nurtuje pytanie: jak i na ile skutecznie Kościół w Austrii stawia czoła wyzwaniu będącemu niewątpliwie smutnym przejawem laicyzującego się świata.

Ks. Andrzej Pastwa

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 44,2 (2011), s. 630–635

Der Kirchenaustritt im staatlichen und kirchlichen Recht, hg. E. Güthoff, S. Haering, H. Pree, Freiburg–Basel–Wien 2011, 179 s. [Quaestiones Disputatae, hg. P. Hünermann, Th. Söding, Bd. 243].

Wydawca renomowanej serii Quaestiones Disputatae (Verlag Herder) zdecydował o udostępnieniu szerokiej opinii publicznej materiałów interdyscyplinarnego sympozjum zorganizowanego 11–12 V 2010 r. przez znany Instytut Kanonistyczny Klaus-Mörsdorf-Studium für Kanonistik w Monachium. Trafność tej decyzji w obszernym Wstępie (s. 10–18) uzasadnia znany kanonista, profesor wymienionego instytutu Helmut Pree. Jego zdaniem, problematyka *Kirchenaustritt* przekracza – co oczywiste – horyzont prawa kanonicznego jako dyscypliny naukowej; dziś wszelako ze względu na dramatycznie